

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ

Fakulta humanitních studií

Institut mezioborových studií Brno

**Komparace právního vědomí studentů gymnázia
a
středního odborného učiliště**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí práce:

PhDr. et Mgr. Zdeňka Vaňková

Vypracovala:

Ivana Hnidková

Brno 2009

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci Komparace právního vědomí studentů gymnázia a středního odborného učiliště zpracovala samostatně a použila jen literaturu uvedenou v seznamu literatury .

Brno 15. 4. 2009

.....

Ivana Hnidková

Poděkování

Upřímně děkuji vedoucí své bakalářské práce PhDr. et Mgr. Zdeňce Vaňkové za cenné odborné rady a přátelský přístup při zpracování této bakalářské práce.

Rovněž bych chtěla poděkovat svému synovi Markovi a své matce za podporu a toleranci při psaní této práce.

Obsah

Obsah.....	4
Úvod.....	5
1. Teoretická východiska	7
1.1. Právo a společnost.....	9
1.2. Právo a morálka v soudobé právní teorii.....	10
1.2.1. Struktura a mechanismy působení morálky.....	11
1.2.2. Psychologicko právní pohled na morálku.....	12
1.3. Spravedlnost.....	13
1.3.1. Spravedlnost morální.....	14
2. Právní vědomí.....	15
2.1. Pojem právní vědomí.....	15
2.2. Obecná pravidla právní.....	17
2.3. Vnitřní struktura právního vědomí.....	18
2.4. Znalost práva.....	19
2.5. Mínění o právu	20
3. Právo jako součást středoškolské výuky.....	21
3.1. Rámcové vzdělávací programy.....	21
3.2. Rámcový vzdělávací program pro gymnázia.....	22
3.2.1. Výuka práva v kontextu RVP pro gymnázia.....	24
3.3. Rámcový vzdělávací program pro odborné vzdělání.....	25
3.3.1. Výuka práva v kontextu RVP pro odborné školy.....	25
4. Praktická část.....	27
4.1. Použité metody a cíl práce	27
4.2. Zhodnocení výsledků ze sociologického šetření.....	29
Závěr.....	38
Resumé.....	40
Anotace.....	40
Klíčová slova.....	41
Seznam literatury.....	42
Přílohová část.....	43

Úvod

IGNORANTIA IURIS NON PRAESUMITUR NEC TOLEATUR

Neznalost práva se nepředpokládá a ani se netrpí

Žijeme v demokratickém právním státě, kde jednou z podmínek vztahu jedince a práva, které určují efektivnost právního státu je rozvinutost právního vědomí v té které společnosti.

Od narození je člověk obklopen právem i nějakým právním vědomím. Právo i právní vědomí jsou od počátku jedním z prostředků společenského působení na formaci jeho individuálního vědomí i na jeho každodenní chování. Tím jsou zároveň i prostředky působení na každodenní život společnosti.

Od dětství je v člověku pěstováno vědomí hodnot, rozlišování správného a nesprávného, dovoleného a nedovoleného, společenská morálka usiluje o to, člověku vtisknout individuální morálku, zúčastní se formování jeho právního vědomí.

Pojmem právní vědomí rozumíme v nejobecnějším slova smyslu souhrn názorů na právo, představ o právu a postojů k právu, které se vytvářejí pod vlivem sociálně ekonomických podmínek života společnosti, velkých sociálních skupin a individuů. V pojmu právní vědomí můžeme vnímat dvě rodiny a to intelektuální a volní. První se týká vědomostí lidí o právu, druhá jejich vůle řídit se právními pravidly. Volní rovina je ovlivněna ještě dalšími faktory, jako jsou například morálka, výchova a vliv okolí. Úroveň právního vědomí by měla být součástí všeobecné vzdělanosti.

Předkládaná bakalářská práce se zabývá komparací úrovně právního vědomí studentů středních škol. K výběru tématu mě vedly dvě skutečnosti. Za prvé se domnívám, že právnímu vědomí není věnována taková pozornost, jakou si zaslouhuje. Společnost má nedostatky v právním vědomí. Druhý důvod vyplývá z mé profesní orientace. Pracuji jako sociální pracovnice ve věznici. Za poslední dva roky jsem zaznamenala nárůst odsouzených ve věkové kategorii 18 až 20 let. Tato skutečnost ve mně vyvolala zájem zjistit, jakým způsobem je výuka práva zařazena do systému výchovy a vzdělávání, zda poskytuje relevantní právní vědomí nebo alespoň motivuje k jeho prohloubení.

Jako základní studijní materiály jsem použila literaturu z oblasti teorie práva a sociologie práva. Následně jsem provedla analýzu Rámcových vzdělávacích programů.

Jako doplňující zdroj informací jsem přibrala odborné články akademiků nebo profesionálních právníků, kteří dokáží vzhledem ke svým zkušenostem a erudici předpokládat rozpory mezi právním vědomím obyvatel a psaným právem.

První kapitola teoretické části je věnována normativním systémům ve společnosti se zaměřením na význam práva, vztahu práva, morálky a spravedlnosti. Ve druhé kapitole se zabývám pojmem právní vědomí, jeho strukturou, obecnými zásadami právními. Třetí kapitola je zaměřena na Rámcové vzdělávací programy a zařazení výuky práva do vzdělávacího systému.

Praktická část se zabývá samotným sociologickým šetřením a analýzou výsledků.

Cílovou skupinou byli studenti dvou středních škol v regionu Pardubice.

1. Teoretická východiska

Lidská společnost je složitý systém a nutně vyžaduje regulaci, která do ní vnáší řád a tento řád udržuje a tím udržuje i rovnovážný stav společnosti a udržuje co možná nízkou entropii.

Z právního, resp. politického myšlení je známá představa prvotního stavu společnosti jako bellum omnium contra omnes /válka všech proti všem/ jejímž autorem je Tomáš Hobbes. K překonání tohoto neuspořádaného stavu směřují společenské regulativní systémy. Nejvýznamnějším způsobem společenské regulace je regulace normativní, tj. regulace uskutečňovaná společenskými normativními systémy, jimiž rozumíme otevřené, dynamické a cílené regulativní systémy skládající se ze společenských norem jakožto příkazů, zákazů a dovolení.³

Mezi normativními systémy zaujímá zvláštní místo právo, vedle práva je dalším významným normativním systémem morálka. Význam pro regulaci společenského chování mají dále spravedlnost, právní vědomí, ale i pravidla slušnosti a náboženská pravidla, pokud mají charakter pravidel lidského chování. Neprávní normativní systémy mají svůj význam, i když nejsou integrovány do práva. V moderní společnosti jsem ovšem svědky snižování rozsahu působení neprávních normativních systémů. Dochází k extenzi právní regulace, lidé se stále více spoléhají na právo jako na vnější integrující sociální systém.

H . L. A. Hart začíná svou knihu *The Concept of Law* slovy: „Málo otázek týkajících se lidské společnosti kladeno s takovou naléhavostí a zodpovídáno vážnými mysliteli tolika různými, zvláštními a dokonce paradoxními způsoby, jako otázka: Co je právo?“⁴

Problém může souviset s přeceňováním významu definic pro lidské poznání. Každá definice vymezuje jen určitou stránku definovaného předmětu, všestrannost složitějšího zpravidla vystihnout nemůže.

³ Knapp V., *Teorie práva*, C.H.Beck 1995, s. 39

⁴ ibidem, str. 22

V literatuře se ustálilo trojí rozlišování práva:

a) *Právní dogmatika* - je v podstatě lingvistický přístup, který je u nás převládající. „Legislativu“ neboli právo chápe jako soubor pravidel lidského chování sankcionovaných státní mocí, která jsou sepsána v zákonech a jiných právních předpisech.

b) *Právně sociologický pohled* – podle něj nepostačuje zabývat se pouze legislativou, důležité je zkoumat „živé právo“, jak se skutečně realizuje v životě, jak se interpretuje, uplatňuje a vymezuje. Právo je zkoumáno sociologickými metodami. Sociologická koncepce považuje právo za systém, který se s lidmi nezrodil, ale který se ve společnosti vyvinul z potřeby pravidel lidského chování a který se odlišil od jiných normativních systémů.

c) *Psychologický aspekt práva* – právem není jen to, co je psáno v knihách, ani to, jak se projevuje ve společenských vztazích, právo je také to, co mají lidé ve svém vědomí. Rozhodující jsou ta pravidla, která lidé znají a akceptují, souhlasí s nimi, jednají podle nich, třebaže podvědomě. I když si myslí, že jednají svobodně, ve skutečnosti často pouze následují pravidla, která mají internalizována. Tato pravidla nemusí být vždy rozumná, nemusí být ani v jejich zájmu. Z toho plyne zájem jurisprudence na zkoumání způsobů a cest, kterými se lidé učí a přijímají pravidla chování. Zde je největší přínos v poznání, že si lidé osvojují právní normy převážně nepřímo, prostřednictvím ostatních normativních soustav, zejména morálky a prostřednictvím hodnotového procesu, který přijímají v procesu výchovy a socializace.

Hlavním zdrojem poznání práva je složitý proces učení se vzorů chování a jasných signálů obsažených v rozhodování státních orgánů. Informace o důsledném vynuovení žádoucích norem z jednotlivých případů, veřejné oceňování žádoucích postojů a činů, hodnotová paradigma ve výchově a vzdělávání, podpora pozitivního klimatu jsou nejúčinnější cestou posilování právního vědomí. Dobrovolné vnitřní přijetí většiny pravidel je v moderní komplexní společnosti naprosto nezbytné.⁵

⁵ Cepl V., Právní principy, Výběr z přednášky

Právní systém ovlivňuje psychické procesy, člověk si uvědomuje požadavky práva, přemýšlí nad nimi, hodnotí je a vytváří si k nim vztah. Právo je prostředek působení na vůli lidí a vědomí lidí s předem určeným cílem.⁶

1.1. Právo a společnost

Právo je jedním z nejvýznamnějších prostředků stabilizace sociálních vztahů od vzniku lidské civilizace. Je nenahraditelným sociálním fenoménem, v jistém smyslu je synonymem pojmu řád. Je jedním ze stěžejních prostředků regulace společnosti. Ve složitém procesu sociálních interakcí vybírá a normuje žádoucí chování lidí, přispívá k řešení sociálních konfliktů, stabilizuje společenské vztahy, vnáší do společnosti řád, snižuje míru společenské entropie.⁷

Je v nepřetržité interakci se společností, vyvíjí se nejen tvorbou právních norem, ale i spontánním působením společenského vývoje. Specifické pro právo je to, že obecně designuje nejen skutečnost, tedy to co je, ale i to má být, tedy práva a povinnosti. Právo musí být sdělné. Musí svým adresátům umožnit, aby se seznámili s tím, jak se mají chovat nebo nechovat, jak se jiní mají chovat nebo nechovat vůči nim a vůči každému.

Právo je tedy systém hodnotící, hodnoty, které zná jsou : „dovoleno“ a „nedovoleno“. Lidské chování bývá ve vztahu k právu hodnoceno jako:

- **chování podle zákona /secundum legem/**
- **vně zákona /praeter legem/**
- **proti zákonu /contra legem/**

Individuální zájem může jedince někdy postavit proti právu. V takovém případě dochází k aktivizaci právní sankce, jejíž zákonná hrozba má působit na to, aby lidé právo dodržovali dobrovolně, její dopad má působit preventivně. Hrozba sankcí není jediným prostředkem k dodržování práva. Velký význam má i působení sociálního prostředí, v němž se adresáti právních norem nacházejí. S tím souvisí problematika cílené výchovy k úctě k právu, důvěry v právo a zkušenosti z působení práva a institucí, které jsou spojeny s tvorbou a aplikací právních norem, jakožto i důsledků dodržování a

⁶ Hungr P., Krsková, Psychologické aspekty působení práva, Brno, Universita J.E.Purkyně 1985

⁷ Gerloch A., Teorie práva, Vydavatelství Aleš Čeněk 2007. s. 290

naopak porušování právních povinností (např. na splnění dluhu může mít větší vliv než hrozba sankcí vědomí, že v případě jeho řádného splnění lze počítat s možností půjčky⁸.

Předpokladem pro řádný a nekonfliktní život ve společnosti je soulad mezi právem a právním vědomím. K tomu, aby tento soulad nastal jsou potřebné následující podmínky. Právo jako souhrn norem respektuje tradiční nazírání společnosti na to, co je spravedlivé, je v něm zachována kontinuita s rozvojem společnosti, vztah k historii národa, ke kulturnímu dědictví společnosti, právo nevytváří „umělé“ právní instituty a dodržování práva nečiní subjektům žádné zvláštní potíže. I bez důkladné znalosti konkrétní právní normy se subjekt při respektování obecně závazných morálních pravidel nedostává do rozporu s právní normou. Jde o to, aby všechny subjekty, tedy především občané měli úroveň právního vědomí takovou, že jim jsou jasné alespoň základní principy našeho právního řádu, včetně některých právních institutů.

1.2. Právo a morálka v soudobé právní teorii

V soudobé právní teorii jsou prezentovány názory, že právo a morálka tvoří autonomní složky duchovní kultury společnosti. V některých případech se shodují, někdy působí naprosto nezávisle v tom smyslu, že se právo neohlíží na morálku a naopak.

Morálka je pojmána jako jeden ze společenských normativních systémů, tzn. jako soubor morálních norem, stanovících, jaké chování je považováno za dobré či zlé v rámci celé společnosti nebo sociální skupiny a jimiž se lidé řídí z vnitřních pohnutek.

Právo je chápáno jako soubor obecně závazných pravidel chování formulovaných ve zvláštní, státem stanovené formě a jsou vynutitelné státní mocí.

Morálka je partikulární, právo je vždy jednotné a všeobecně závazné. Sféra působení práva je užší než v případě morálky. Právní normy regulují společenské vztahy, které jsou významné z hlediska působení státu a jeho fungování, zatímco normy morálky upravují mezilidské vztahy až na úroveň osobní identity. Právo je heteronomní, tzn., že subjektu je předepisováno určité chování „zvenčí“, morální normy působí v závislosti na míře „zvnitřnění“, tj. ztotožnění se s jejich obsahem ve vědomí subjektů.

9

⁸ Boguszak J., Čapek J., Gerloch A., Teorie práva, Eurolex Bohemia. Praha 2001. s. 275

⁹ Kubů L., Hungr P., Osina P., Teorie práva, Praha, Linde 2007 s. 264

1.2.1. Struktura a mechanismy působení morálky

Právní teorie autora J. Harvána a kol. popisuje strukturu a mechanismy morálky následujícím způsobem.

Morální názory, ideje , představy jednotlivce o tom, co je dobré, spravedlivé, čestné a správné. Charakterizují individualitu jednotlivce, jeho osobnost, žebříček hodnot.

Morální standardy chování jednotlivce o jeho morální postoje. Umožňují rychlou orientaci a reakci v běžných situacích.

Morální zvyky, obyčeje, mravy. Mají výrazně sociální charakter a určenost. Vytvářejí se spontánně, dlouhodobým zachováváním. Mohou se značně lišit od jednoho lidského společenství ke druhému.

Morální normy. Jsou pravidly chování, stanoví vzory chování pro opakující se situace mezilidských vztahů. Jsou zpravidla nepsané a pak se svou formou nemusí lišit od morálních zvyků a obyčejů. Mohou mít ovšem i psanou formu, např. shrnutí v právních kodexech /morální kodex lékaře, právníka/. Často pak mají i právní aspekt, jestliže právo s jejich porušením spojuje právní následky.

Základními mechanismy morálky jsou pak veřejné mínění a vlastní morální vědomí a svědomí jednotlivce.

Veřejným míněním je souhrn názorů, hodnotících soudů a představ, které spojují určité lidské společenství. Ve veřejném míněním se projevuje vztah tohoto společenství k událostem nebo projevům lidského soužití.

Vlastní morální vědomí a svědomí jednotlivce je především vnitřním přesvědčením o tom, co je spravedlivé, čestné a správné, co ovlivňuje jeho chování ve všech sociálních situacích. Je nejvýraznějším projevem morálky jednotlivce. Zvláště v tomto směru se promítá o do chování jednotlivců ve vztahu k právu.¹⁰

Lidé nejčastěji dodržují právo, protože odpovídá jejich mravním zásadám, ze zvyku podřídit se požadavkům práva, ze strachu ze ztráty důvěry blízkých a přátel a teprve jako další nastupuje pohnutka ze strachu u trestu. I ta v sobě zahrnuje morální aspekty chápání viny a odplaty a strachu z morálního odsouzení ze strany jiných lidí.

¹⁰ Harvánek J., Právní teorie, Iruridica Brunesia 1995

1.2.2. Psychologicko právní pohled na morálku

Východiskem psychologického pohledu na vztah práva a morálky je teze L. Petražyckého: Právo je psychickým faktorem společenského života, je výtvozem lidské psychiky. Jeho základ netvoří norma, nýbrž psychický prožitek složený z idejí a emocí.

Základem morální normy je imperativní emoce, která sice obsahuje např. příkaz pomoci člověku v nouzi, avšak nedává nikomu oprávnění splnění této povinnosti vymáhat. Hrozbu sankce je třeba hledat v oblasti svědomí, vytvářeného po dlouhá léta v důsledku výchovy v rodině, škole, v pravidlech chování vštěpovaných člověku od dětství.

Naproti tomu základem právních norem jsou emoce, které vyvolávají pocit povinnosti spojený s představou těch subjektů, kterým je dáno oprávnění domáhat se jejího splnění.

Právní emoce jsou stabilní a celistvé, často ovšem vznikají z mravních emocí, nicméně právo má ve vztahu k morálce superiorní postavení, neboť je pro společnost významnější.

Zatímco morálka akcentuje smysl pro kázeň, vnucuje člověku roli „nositele povinnosti“, právo posiluje v lidech vědomí vlastních možností, oprávnění a nároků, čímž vytváří typ člověka, který si je vědom vlastní ceny.¹¹

¹¹ Kubů L., Hungr P., Osina P., Teorie práva, Praha, Linde 2007, s. 261

1.3. Spravedlnost

Pojem spravedlnosti je intuitivně srozumitelný, jeho definování činí stejné potíže jako definování pojmu práva a právní vědomí. Vymezení pojmu spravedlnost komplikuje i skutečnost, že má více významů (je polysém). Často se nerozlišuje spravedlnost ve smyslu právním, ve smyslu mravním (etickém), ve smyslu historickém (historická spravedlnost) a ve smyslu sociálním, tj. sociální spravedlnost, ač je sotva lze uvést na společného jmenovatele. Odedávna je v definicích spravedlnosti implikován pojem rovnosti, zároveň takové chápání vyvolává i kritiku.¹²

Často je spravedlnost ztotožňována se zákonem, jindy je požadováno, aby byl zákon v souladu se spravedlností.¹³ Nejznámější definici spravedlnosti podává H. L. A. Hart, který rovnost tvořící spravedlnost spatřuje ve stejnosti rozhodování. Zásadou spravedlnosti podle tohoto autora je „Se stejnými případy je třeba nakládat stejně, a s různými případy různě“.

John Rawls spatřuje spravedlnost ve dvou principech. První z nich je vyjádřen požadavkem, aby každý měl stejné právo na co nejširší svobodu slučitelnou se stejnou svobodou všech. Druhý je pak „rubem“ prvního: nerovnost je svévolná, ledaže by bylo možné očekávat, že bude působit ku prospěchu každého a to za předpokladu, že ... její dosažení je přístupné všem.¹⁴

Akademik Knapp považuje pro současné sociální vztahy přijatelné a z hlediska právního dosud nepřekonané Aristotelovo pojetí spravedlnosti *diortotické* a *distributivní*.

Diortotická spravedlnost spočívá, zjednodušeně vyjádřeno v tom, že ten, kdo bezprávně poruší pokojný stav ve vztahu k jinému jej má obnovit. Příkladem této spravedlnosti je povinnost nahradit škodu.

Distributivní spravedlnost, která se uplatňuje tehdy, jestliže se něco rozděluje, vyžaduje, aby se rozdělovalo pro všechny podle stejného měřítka. Není tedy nespravedlivé, dostane-li jeden víc než druhý, ale bylo by nespravedlivé, kdyby bylo rozdělováno podle různého měřítka, tj. kdyby byl někdo při rozdělování diskriminován nebo privilegován.

¹² Knapp V., Teorie práva, C.H.Beck 1995

¹³ Kubů L., Hungr P., Osina P. Teorie práva, Praha Linde, s.. 266

¹⁴ Knapp V., Teorie práva, C.H.Beck,1995, s. 87

1.3.1. Spravedlnost morální

Cílem morálky je stanovení pravidel pro řešení vztahů mezi zájmy jednotlivce a zájmy společnosti. Mezi základní morální postuláty patří idea spravedlnosti, která vystupuje jako etická kategorie, mravní hodnota a morální ctnost. „Spravedlnost je trvalá správnost mysli, skrze kterou člověk činí to, co má za daných okolností činit.“ napsal Tomáš Akvinský. Požadavky morální spravedlnosti můžeme nalézt v individuálních a skupinových představách o spravedlnosti, rovnosti, svobodě a slušnosti. Obsah morální spravedlnosti je těsně spjat s náboženským vyznáním a náboženskou spravedlností.¹⁵

¹⁵ Kubů L., Hungr. P, Osina P., Teorie práva, Praha, Linde 2007, .s. 267

2. Právní vědomí

Pokud je právo chápáno jako systém formálně stanovených, obecně platných právních norem, které představují existenci práva, lze právní vědomí charakterizovat jako subjektivní vztah individua, společenských skupin, společnosti k tomuto právu.

Společenské vědomí je jako systém strukturováno do forem právního, mravního, politického, náboženského vědomí. Každá z těchto forem zaujímá vztah k právu, ale z jiného aspektu než právní vědomí. Morální vědomí z hlediska kategorie dobra, politické z hlediska autority moci, účelnosti, náboženské z hlediska nadpřirozené, transcendentální moci.

Právní vědomí vychází z aspektu toho, co je a co v právu má být.¹⁶

2.1. Pojem právní vědomí

Koncepcí právního vědomí a tím i možných definic jeho pojmu existuje více. Právní vědomí je pojem teoretický, jako každá teoretická kategorie má ovšem i hluboký a mnohostranný význam praktický. Ve svém nejširším rozsahu zahrnuje všechny představy, které lidé o právu mají, tedy představy o tom, co právem je nebo co by mělo být. Základem právního vědomí je idea práva, tzn. teoreticky na platném právu nezávislá a od něho odlišná (i když třeba obsahově stejná) představa o tom, co je po právu.

Akademik Knapp považuje právní vědomí za empiricky (a to výchovou školní i mimoškolní) vzniklé vědomí toho, že ve společnosti existuje právo (nemusí to podle něj být znalost práva). Právní vědomí je na platném právu nezávislý systém názorů o tom, co je oprávněno a co je neoprávněné. Je to systém hodnotových soudů o lidském chování, který toto chování může hodnotit stejně jako platné právo, ale také odlišně od platného práva. Právní vědomí je tedy ve vztahu k právu systémem hodnotícím, kdežto právo je systémem hodnoceným.¹⁷ Ze vztahu vyplývá, že v případě, kdy právní vědomí společnosti nebo její větší části negativně hodnotí určitou právní normu, dochází

¹⁶ Kubů L., Hungr P., Osina P., Teorie práva, Linde 2007, s. 30

¹⁷ Knapp V., Teorie práva, C.H. Beck 1995, s. 83

k odmítnutí společenské akceptace této normy. Právní norma tedy platí a zpravidla je i dodržována, je ale v rozporu s právním vědomím toho, kdo jí dodržuje.

Další rozdíl mezi právem a právním vědomím je v tom, že právo je ve společnosti jedno, kdežto systému právního vědomí může být víc (skupinové, společenské, individuální). Právní vědomí ovlivňuje způsob, jakým je právo uváděno v život, uplatňováno a zachováváno. Je živé, je možné na ně působit a ovlivňovat ho. Působit na něj je možné především konkrétními a dobrými informacemi o tom, co je právem, co právní pravidla obsahují a upravují. V tomto místě je třeba zdůraznit význam právní komunikace. Její obsah, formy a rozsah se významně podílí na utváření právního vědomí adresátů práva.

Právní komunikace by měla zajistit tři základní okruhy právních informací:

- a) *Základní informace o právním řádu* – sloužící k souhrnné orientaci v běžných společenských vztazích a standardních sociálních situacích všedního života.
- b) *Informace nezbytné pro výkon sociálních rolí* právního subjektu.
- c) *Informace potřebné pro zásadnější kvalifikovaná rozhodnutí* právního subjektu.

Efektivnost právní informace ve vztahu k právnímu vědomí je výrazně ovlivňována subjektivními faktory. Právní informace jsou vnímány selektivně, jedinec vnímá především ty informace, které jsou v souladu s jeho právními znalostmi, hodnoceními, postoji, zkušenostmi, jednáním.¹⁸

Právní vědomí představuje projekci právní oblasti, zejména objektivního práva jako systému právních norem do vědomí sociálních subjektů. Jeho důležitost je dána tím, že právní vědomí jako psychický projev práva tvoří zprostředkující článek mezi objektivním právem a právním chováním a jednáním. Právní vědomí může být právu *konzistentní*, tedy být s právem v souladu nebo se naopak *kontradiktorní*, rozcházet se s právem.¹⁹

Obsah právního vědomí je častým objektem výzkumů sociologie práva. Důvodem potřeby průběžné analýzy právního vědomí je narůstající komplexita moderní společnosti, projevující se pluralitou hodnot a normativních řádů, hypertrofií legislativy,

¹⁸ Večeřa M., Urbanová M., *Základy sociologie práva*, DOPLNĚK Brno 1996, s. 149.

¹⁹ Večeřa M., Urbanová M., *Sociologie práva*, Aleš Čeněk 2006

sociotechnickými snahami v právní politice a autonomností právního vědomí občanské společnosti.

V sociologii práva se pro označení právního vědomí vžilo několik termínů:

- **právní vědomí** (legal consciousness) - termín používaný zejména v postkomunistických zemích
- **veřejné vědomí (cit, smysl) pro spravedlnost** (public sense of justice) - používá se zejména v angloamerické sociologii práva
- **veřejná znalost a mínění o právu** /public knowledge and opinion about law) – vyjadřovaná zkratkou KOL vytvořenou mezinárodní výzkumnou skupinou.²⁰

2.2. Obecná pravidla právní

Někteří autoři, např. akademik Knapp zahrnuje do právního vědomí též obecná pravidla právní, která považuje za užitečnou a instruktivní pomůcku pro vypěstování právního vědomí. Považovala jsem za nutné věnovat jim krátkou pozornost, abych dosáhla větší plastičnosti v pohledu na právní vědomí. Obecná pravidla právní jsou uznávána jako zásady spravedlnosti, a to i tehdy, když nejsou normativně vyjádřena v daném právním řádu.

Za základní lze považovat zásadu, že *to co není zákonem zakázáno je dovoleno*.

Další neméně významnou je zásada *Pacta sunt servanda* – smlouvy mají být dodržovány. Tato zásada bývá někdy považována za nejvyšší přirozenou právní normu od které je odvozeno veškeré právo.

Mezi další patří: *Nemo iudex in causa sua* – nikdo nesmí být soudcem ve vlastní věci. Tzn., že mezi ve sporu mezi dvěma musí vždy rozhodovat nezávislý třetí. *Neminem laedere* – nikomu neškodit. Znamená, že se má každý chovat tak, aby nerušil práva jiného (aby nikomu nezpůsobil újmu). V římském právu byla považována za jednu ze tří složek spravedlnosti. Druhou složkou spravedlnosti v římském právu byla , zkráceně *Suum cuique* – každému, což jeho jest. *Ignorantia iuris non excusat* - neznalost zákona neomlouvá. Nikdo se nemůže zprostit odpovědnosti tím, že neznal právo. *Audiatur et altera pars* – je třeba vždy slyšet i druhou stranu. *Iustitia nemini ne granda* – spravedlnost nemá být nikomu odepřena.²¹

²⁰ Večeřa M., Urbanová M., Sociologie práva, Aleš Čeněk 2006, s. 225

²¹ Knapp V., Teorie práva, C.H.Beck 1995, s. 84

2.3. Vnitřní struktura právního vědomí

V pojmu právní vědomí lze rozlišit dvě složky a to intelektuální a emocionální.

Intelektuální složka právního vědomí spočívá v úrovni znalostí a vědomostí o právu (kognitivní stránka), v představách a názorech, jaké právo má být, v uvědomění si nutnosti požadavku uspořádat určité společenské vztahy prostřednictvím práva (volitivní stránka právního vědomí). Tuto kognitivní a volitivní stránku lze vyjádřit ve dvou postojích k právu:

- v postoji *de lege lata*, který spočívá v tom, že právní subjekt chce poznat a poznává v čem spočívá obsah právního řádu. Chce tedy poznat, co podle práva má být a zdržuje se kritiky toho co má být.
- *de lege ferenda* je kritickým přístupem k právní realitě, tento postoj usiluje a směřuje ke kvalifikovanější (kvalitnější) úpravě společenských vztahů právem, jeho realizace a aplikace.

Právní vědomí je ve vztahu k právu (hodnocenému) systémem hodnocení.

Emocionální stránka právního vědomí spočívá v pocitech, náladách, emocích, které jsou výrazem hodnotové orientace individua, společenských skupin, v jejich reakcích na bezprostřední či každodenní jevy v právní sféře jejich společenského života.

Základní rozdíl mezi právem a právním vědomím je v tom, že právo je relativně homogenní systém právních norem platných pro všechny – erga omnes. Právní vědomí vzhledem ke své heterogenní struktuře může být a je vědomím společnosti, společenských skupin a individuí. Z hlediska úrovně má právní vědomí formu laického (každodenního) vědomí subjektů v jejich vztahu k právní realitě, profesionálního právního vědomí právníků a vědeckého právního vědomí právních vědců. Vystupuje jako faktor, který svými hodnotovými principy spravedlnosti, rovnosti, povinnosti, zákonnosti kriticky doprovází všechny prvky právního mechanismu.²² Empirické studie právního vědomí vycházejí ze dvou základních složek právního vědomí a to *znalosti práva a mínění o právu*.

²² Kubů L., Hungr P., Osina P., Teorie práva, Linde 2007, s. 30

2.4. Znalost práva

Zmíněné sociologické analýzy KOL obvykle mluví o veřejné znalosti práva, která se pak stává předmětem empirických výzkumů. Dánský právní sociolog Berl Kutchinski v tomto směru rozlišuje dvě vrstvy (úrovně) znalosti práva:

- **vědomí (podvědomí) práva** - vyjadřuje fakt, zda si je právní subjekt vědom či nikoli toho, že určitý druh chování je právně reglementován
- **právní informovanost** – tj. znalost práva ve vlastním slova smyslu, faktická obeznámenost s právem, míra, ve které subjekt právo zná.

Teoreticky vzato jsou obě úrovně na sobě vzájemně nezávislé. Právní subjekt např. si je dobře vědom, že určité chování je právem regulováno, ale může mít omezené nebo zcela mylné znalosti o obsahu relevantní právní normy. Tradiční legislativa je založena na předpokladu, že po schválení normativního právního aktu zákonodárným orgánem a po jeho publikaci dochází automaticky k šíření nezbytné znalosti jeho obsahu ve veřejnosti. Empirické výzkumy ani zdravý rozum tento předpoklad nepotvrzují.²³

V naší realitě dosud nebyl proveden žádný velký reprezentativní výzkum, literatura odkazuje na výzkumy prováděné v zahraničí. Zmiňuje např. britský reprezentativní výzkum zaměřený na úroveň znalosti zákona o sebevraždě nebo výzkum prováděný norským právním sociologem Vilhelmem Aubertem zaměřený na znalost právní úpravy pracovních podmínek služebných. Tento výzkum zjistil velmi nízké povědomí práva pokud šlo o samotnou existenci právní úpravy i velmi nízkou vlastní právní informovanost. Přestože k podobným závěrům došly i další výzkumy společenské znalosti práva, nelze výsledky těchto studií zobecnit tvrzením o nízké znalosti práva ve společnosti u všech společenských skupin a vrstev. Znalost práva je diferenciována podle řady biosociálních a ekonomických charakteristik adresátů práva.

Rozsáhlý reprezentativní sociologický výzkum provedený v Polsku Adamem Podgóreckým a Andrejem Kojderem ohodnotil stupeň znalosti práva následovně: dobrou znalost práva prokázalo 23,4 % respondentů, průměrnou 62,8 % a nedostatečnou znalost práva 13,87 % respondentů.

Výzkum dále ukázal závislost znalosti práva na základních biosociálních charakteristikách adresátů práva zjištěním, že znalost práva je vyšší u mužů než u

²³ Večeřa M., Urbanová M., Sociologie práva, Aleš Čeněk 2006, s. 228

žen, lidí v produktivním věku než u důchodců a mladých, u lidí zabývajících se duševní prací než u dělníků, je vyšší s rostoucím vzděláním, roste se společensko politickou angažovaností, s velikostí místa bydliště.²⁴

Znalost práva má instrumentální charakter, dovoluje lepší přizpůsobení se komplikovaným sociálním strukturám.

2.5. Mínění o právu

Mínění o právu představuje další významnou složku právního vědomí, vyjadřuje racionálně i emocionálně hodnotící přístupy k právní oblasti a to v podobě:

Hodnotícího pohledu na právo, který se zaměřuje zejména na pozitivní právo, právní jednání právních subjektů, činnost právních institucí, představy o žádoucí právní úpravě, představy o protiprávnosti a míře postihu určitého jednání. Proces hodnocení práva spočívá v konfrontaci právního jevu s hodnotícími kritérii hodnotitele, jehož výsledkem je přiřazení určitého významu tomuto jevu. Představuje specifickou interakci hodnotitele s právem jako objektem hodnotové aktualizace, na němž participují složky osobnosti: osobnosti vlastnosti, zaměřenost, intelekt, city a vůle.

Postoj k právu lze vymezit jako sociálně naučenou, dlouhodobou tendenci právního subjektu reagovat určitým, relativně ustáleným způsobem na právní podněty, zejména na požadavky právní normy a vytvořenou právní situaci.²⁵

²⁴ Večeřa M. , Urbanová M., Sociologie práva, Aleš Čeněk 2006, s.. 230.

²⁵ ibidem, s. 233

3. Právo jako součást středoškolské výuky

Při analýze materiálů týkajících se vypracování bakalářské práce mě zaujal článek prof. Vojtěcha Cepla s názvem „jaká společnost, taková práva“, který byl publikován v Mladé Frontě dnes v srpnu roku 2005, cituji: „Žádný z předmětů středoškolské výuky se u nás systematicky nezabývá normativním řádem společnosti. Předmět občanská nauka byl po roce 1989 transformován do základů společenských věd či jiných oborů. Zatím patří k nezanedbanější látce na základních a středních školách. Ve vyspělých demokratických státech je výuka práva považována za klíčový předmět. V naší zemi jsou znalost a přijímání práva většinou občanů podceňovány, ačkoliv vyspělé právní a mravní vědomí je důležitější než psané právo a jeho vymáhání. Nejpodstatnější složkou práva není ani legislativa, ani fungování justice, nýbrž to, aby lidé znali pravidla chování a dobrovolně je dodržovali.“

Od doby zveřejnění článku došlo ke změně v systému vzdělávání. V roce 2007 byly zavedeny do praxe tzv. Rámcové vzdělávací programy. Nedošlo sice k osamostatnění výuky práva, nicméně představují novou koncepci výuky a proto se o nich v následujících kapitolách zmíním. Zaměřím se především na zařazení a způsobu výuky práva v kontextu Rámcových vzdělávacích programů škol, kde jsem prováděla své sociologické šetření.

3.1. Rámcové vzdělávací programy

Rámcové vzdělávací programy byly zavedeny do vzdělávací soustavy v souladu s novými kurikulárními principy zformulovanými v Národním programu rozvoje vzdělávání v České republice a zakotveny v zákoně č. 561/2004 Sb.. Tyto kurikulární dokumenty jsou tvořeny na dvou úrovních – státní a školní. Tento nový systém tvorby vzdělávacích programů je pouze jedním z článků kurikulární reformy. Dalším je změna vlastního procesu výuky, její modernizace s cílem zlepšit kvalitu vzdělávání a připravenost žáků na život 21. století. Změny ve školském systému se týkají nejen cílů, obsahů a podmínek vzdělávání, ale i vzdělávacích metod, činností a způsobu hodnocení.

Účelem je vytvořit pedagogickou autonomii, zvolit si vlastní vzdělávací prostředky, smysluplně redukovat učivo, rozumně integrovat obsahy vzdělávacích

oborů, profilovat se podle vlastních záměrů a zájmů a potřeb žáků z hlediska potřebnosti, trvalosti a propojenosti procesu učení se životem.

Jedná se o veřejně přístupné a otevřené dokumenty, které budou po určité době platnosti nebo podle potřeby inovovány.

Pro potřebu této práce je nutné uvést, že v obou školách, kde jsem prováděla šetření dosud nebyly dokončeny školní vzdělávací programy, takže výuka probíhá podle výše uvedených státních RVP.

3.2. Rámcový vzdělávací program pro gymnázia

Rámcové vzdělávací programy uvedly do praxe nový pojem klíčové kompetence. Představují soubor vědomostí, dovedností, schopností, postojů a hodnot, které jsou důležité pro osobní rozvoj jedince, jeho aktivní zapojení do společnosti a budoucí uplatnění v životě. Jejich výběr a pojetí vychází z toho, jaké kompetence jsou považovány pro vzdělávání na čtyřletých gymnáziích a na vyšším stupni čtyřletých gymnázií za důležité. Dokument je vymezuje takto

- kompetence k učení
- kompetence k řešení problémů
- kompetence komunikativní
- kompetence sociální a personální
- kompetence občanské
- kompetence k podnikavosti

Vzdělávací program pro gymnázia má žáky vybavit klíčovými kompetencemi a všeobecným rozhledem na úrovni středoškolsky vzdělaného člověka a tím je připravit především pro vysokoškolské vzdělávání a další typy terciárního vzdělávání, profesní specializaci a občanský život. Smyslem vzdělávání je vybavit žáky systematickou a vyváženou strukturou vědění, naučit se zařazovat informace do smysluplného kontextu životní praxe a motivovat je k tomu, aby své vědomosti a dovednosti chtěli dále rozvíjet. Předpokladem je využívání způsobů diferenciované výuky, nové organizační formy, zařazování integrovaných předmětů. Způsob naplňování klíčových kompetencí a jejich konkretizace závisí na vzdělávacích záměrech konkrétního učitele.

Cílem je vytvořit takový profil absolventa, který by splňoval předpoklady pro vysokoškolské a další studium, dokázal se adaptovat v různých oborech a oblastech lidské činnosti, přizpůsobil se nově vznikajícím požadavkům na trhu práce.

Za účelem naplnění těchto kompetencí je vzdělávací obsah rozdělen do osmi vzdělávacích oblastí. Jazyk a jazyková komunikace, Matematika a její aplikace, Člověk a příroda, Člověk a společnost, Člověk a svět práce, Umění a kultura, Člověk a zdraví, Informační a komunikační technologie. Jednotlivé vzdělávací oblasti jsou tvořeny jedním nebo více obsahově blízkými vzdělávacími obory. Za nezbytné pro svou práci považují zmínit se o oboru Občanský a společensko vědní základ. Do koncipování tohoto vzdělávacího obsahu promítly různé roviny sociální reality, které jsou přítomny v každodenním životě člověka (vyjma dimenze ekonomické, která je vymezena samostatně). Má multidisciplinární povahu, neboť zahrnuje aplikované poznatky těch společensko- vědních oborů, které mají pro orientaci žáka v sociální realitě význam. Jde zejména o poznatky z oborů psychologie, sociologie, politologie, práva, teorie mezinárodních vztahů, filozofie, etiky a religionistiky. Těžiště výuky by mělo spočívat nikoliv v osvojování velkého množství faktografických poznatků, abstraktních pojmů a odborných termínů, ale v hledání a nacházení příčin, vazeb a souvislostí sociálních jevů, procesů a vztahů.

Dalším důležitým formativním prvkem vzdělávání jsou *průřezová témata*. Mají především ovlivňovat postoje, hodnotový systém a jednání žáků. Tvoří povinnou součást vzdělávání. Obsah průřezových témat je rozpracován do tématických okruhů, které obsahují nabídku témat, hloubka, rozsah a jejich realizace jsou plně v kompetenci školy a konkretizují se ve Školských vzdělávacích programech.

Svým výchovným zaměřením a obsahem se promítají do vzdělávacích oblastí (oborů) a pomáhají je doplňovat. Pojetí a funkce průřezových témat příznivě ovlivňují i proces utváření a rozvíjení klíčových kompetencí. Průřezová témata lze realizovat jako součást vzdělávacího obsahu vyučovacích předmětů, je jim možné věnovat samostatné projekty, besedy, semináře, kurzy, přednášky. Do vzdělávání na gymnáziích jsou zařazena tato průřezová témata: *Osobnostní a sociální výchova, Mediální výchova, Multikulturní výchova, Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech a Enviromentální výchova*. S právní problematikou je z uvedených témat okrajově spojena Multikulturní výchova.

3.2.1. Výuka práva v kontextu RVP pro gymnázia

Výuka práva je zařazena do vzdělávací oblasti Člověk a společnost, vzdělávacího oboru Občanský a společenský základ a tematických okruhů *Občan ve státě a Občan a právo*. Pro vytvoření náhledu na výuku práva jsem se rozhodla zmínit očekávané kompetence obou oblastech, tak jak jsou vymezeny v RVP.

Očekávané kompetence tematického okruhu *Občan ve státě*:

- žák by měl rozlišit a porovnat historické a současné typy států (forem a vlády)
- vymežit, jakou funkci plní ve státě ústava a které oblasti života upravuje
- objasnit, proč je státní moc v ČR rozdělena na tři nezávislé složky
- rozlišit a porovnat funkce a úkoly orgánů státní moci v ČR
- vyložit podstatu demokracie, odlišit od nedemokratických forem řízení
- porovnat občana v demokratickém a sociálním státě
- objasnit podstatu a význam politického pluralismu pro život ve státě
uvést příklady politického extremismu, objasnit v čem spočívá nebezpečí ideologií.

Očekávané kompetence tematického okruhu *Občan a právo*:

- žák by měl umět objasnit v čem spočívá odlišnost mezi morálními a právními normami, odůvodnit účel sankcí při porušení právní normy
- uvést, které státní orgány vydávají právní předpisy i jak a kde je uveřejňují
- rozlišit právnickou a fyzickou osobu, uvést jejich příklady
- vymežit podmínky vzniku a zániku důležitých právních vztahů (vlastnictví, pracovní poměr, manželství) i práva a povinnosti účastníků těchto právních vztahů
- na příkladu ukázat možné důsledky neznalosti smlouvy včetně jejich všeobecných podmínek
- rozeznat, jaké případy se řeší v občanském soudním řízení a jaké v trestním
- rozlišit trestný čin a přestupek, vymežit podmínky trestní postizitelnosti občanů a uvést příklady postihů trestné činnosti

- rozlišit náplň činnosti základních orgánů právní ochrany, uvést příklady právních problémů, s nimiž se občané na ně mohou obracet
- ve svém jednání respektovat platné právní normy²⁶

Jak bylo již uvedeno, naplňování klíčových kompetencí prostřednictvím Občansko vědního základu a jejich konkretizace je plně v rukou konkrétního učitele či učitelů. Pro úplnost představy o výuce práva ve škole, kde jsem prováděla šetření považuji za nutné uvést studijní materiály, ze kterých je realizována výuka.

Základním studijním materiálem je učebnice Radovana Rysky Právo pro střední školy a Odmaturuj ze společenských věd autora Emmerta Františka.

3.3. Rámcový vzdělávací program pro odborné vzdělání

Rámcové vzdělávací programy jsou zpracované pro obory vzdělávání zařazené v nové soustavě oborů vzdělávání a to pro každý obor zvlášť, takže v současné době jejich počet je několik desítek. Společným znakem je to, že vzdělávání vymezené v RVP vychází ze čtyř cílů vzdělávání pro 21. století formulovaných komisí UNESCO (tzv. Delorsovy cíle): učit se poznávat, učit se učit, učit se být, učit se žít s ostatními. Kromě vymezení klíčových kompetencí, které má student získat, jsou v RVP zařazeny i odborné kompetence. tyto se vztahují k výkonu pracovních činností a vyjadřují profesní profil absolventa oboru vzdělání, jeho způsobilost pro výkon povolání. Odvíjejí se od kvalifikačních požadavků na výkon konkrétního povolání a charakterizují způsobilost absolventa k pracovní činnosti.

3.3.1. Výuka práva v kontextu RVP pro odborné školy

Výuka práva je zařazena do Společenskovědních oblastí, která je uvedena následovně: důraz je kladen nikoliv na sumu teoretických poznatků, ale na přípravu pro praktický život a celoživotní vzdělávání. Vybrané vědomosti a dovednosti mají být prostředkem ke kultivaci politického, sociálního právního a ekonomického vědomí a k posilování mediální a finanční gramotnosti. I v těchto RVP je výuka práva zařazena

²⁶ Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, Výzkumný ústav pedagogický, Praha, www.rvp.cz

do dvou podkapitol: *Člověk jako občan a Člověk a právo*. RVP je rozdělen na dvě části, kde jedna specifikuje vyučovací látku a druhá výsledky vzdělávání. Pro potřeby této práce a porovnání s RVP pro gymnázia jsem opět vybrala předpokládané výstupy.

Očekávané kompetence *Člověk jako občan*:

- charakterizuje demokracii a objasní, jak funguje, jaké má problémy
- objasní význam práv a svobod, které jsou zakotveny v českých zákonech a popíše způsoby, jak lze ohrožená práva obhajovat
- dovede kriticky přistupovat k mediálním obsahům a pozitivně využívat nabídky masových médií
- charakterizuje současný politický systém
- objasní funkci politických stran a svobodných voleb

Očekávané kompetence *Člověk a právo*:

- vysvětlí pojem právo, právní stát, uvede příklady právní ochrany a právních vztahů
- popíše soustavu
- vysvětlí, kdy je člověk způsobilý k právním úkonům, má trestní odpovědnost
- popíše, jaké závazky vyplývají z běžných smluv, na příkladu ukáže možné důsledky vyplývající z neznalosti všeobecných podmínek
- dovede hájit spotřebitelské zájmy, např. podání reklamace
- popíše práva a povinnosti mezi dětmi a rodiči, mezi manželi
- popíše, kde může hledat pomoc při řešení svých problémů
- objasní postupy vhodného jednání, stane-li se obětí nebo svědkem jednání jako je lichva, šikana, korupce, násilí, vydírání

Na středním odborném učilišti je základním studijním materiálem Učebnice občanské výchovy pro střední odborná učiliště.

4. Praktická část

4.1. Použité metody a cíl práce

V úvodu práce jsem uvedla důvody, které mě vedly k výběru tématu. Jednak to byl můj subjektivní pocit, že průzkumu úrovně právního vědomí není ve společnosti věnována dostatečná pozornost a dále mé profesní zaměření. Cíleně jsem si vybrala skupinu středoškolské mládeže ve věkové kategorii 17 – 20 let. Posbíraná data nebudou relevantní z hlediska všech středoškolských studentů, i přes toto omezení se domnívám, že z šetření lze vyvodit přibližné závěry.

Vzhledem ke svým časovým možnostem a schopnostem a jsem se soustředila na výběr studentů v regionu Pardubice. Mou žádost o provedení sociologického šetření akceptovala ředitelka Gymnázia Pardubice a ředitel Středního odborného učiliště elektrotechnického. Z obou zařízení se sociologického šetření dohromady zúčastnilo sto respondentů, z každého školského zařízení padesát.

Předmětem mého zájmu byla snaha o zjištění úrovně znalosti práva této cílové skupiny .

Úroveň znalosti práva jsem si vybrala i přesto, že např. akademik Knapp ve své Teorii práva poukazuje na to, že v literatuře je otázka , zda je znalost práva součástí právního vědomí , sporná. Argumentuje tím, že je známo, že ti, kdo právo vědomě porušují je zpravidla znají (nebo alespoň některé jeho části) velmi dobře a to proto, aby co nejméně riskovali jeho porušováním. Kdyby znalost práva byla součástí právního vědomí, bylo by právní vědomí podvodníků, zlodějů, atd. na vyšší úrovni, než právní vědomí poctivých lidí.²⁷

Ačkoliv mé znalosti z právní oblasti jsou nesrovnatelné s výše uvedeným autorem, s jeho názorem se zcela neztotožňuji.

Při zpracovávání bakalářské práce jsem použila následující metody: obsahovou analýzu literatury, obsahovou analýzu právních norem a dalších pramenů, metodu sociologického šetření a metodu komparace.

Cílem mé práce je verifikace hypotézy , že právní úroveň studentů gymnázia je vyšší než úroveň právního vědomí studentů odborného učiliště.

²⁷ Knapp V., Teorie práva , C.H.Beck 1995,s.83

Pro komparaci úrovně znalosti práva respondentů jsem použila metodu dotazníku s následnou analýzou odpovědí a komparací výsledků.

Otázky jsem vybrala z oblasti ústavního práva, trestního práva, občanského práva a správního práva. Tedy z oblastí, které jsou zahrnuty do výuky práva na obou středních školách. Při sestavování otázek jsem brala v potaz zásady tvorby otázek, tedy to, zda jsou nezbytné, zda budou dostatečně srozumitelné všem členům vzorku, nebudou sugestivní. Předpokládala jsem, že respondenti disponují znalostmi, které jim umožní označit nabízené možnosti. Voleny byly otázky uzavřené. Dotazník byl sestaven z celkem čtrnácti otázek

Můj původní záměr setkat se se studenty osobně a provést i rozhovory se nepodařilo realizovat. Důvodem byla časová vytíženost v obou školských zařízeních. Konzultace ve škole a následné sociologické šetření mi bylo v obou zařízeních umožněno v měsíci listopadu se zdůvodněním, že šetření chci provádět v maturitních ročnících a jiný termín by zasahoval do jejich příprav k maturitě.

Krátké setkání se studenty mi bylo umožněno pouze ve středním odborném učilišti, kde jsem mohla dotazníky distribuovat osobně a respondenty seznámit s cílem svého sociologického šetření.

Na gymnáziu se mi můj předpoklad nepodařilo zrealizovat. Měla jsem možnost svůj záměr konzultovat pouze s vyučující pedagožkou, která mě informovala o výuce práva podle rámcového vzdělávacího programu.

Pro studenty jsou pořádány na této škole semináře, kde právní problematiku přibližují prakticky soudci Okresního soudu v Pardubicích.

4.2. Zhodnocení výsledků ze sociologického šetření

Sociologické šetření vzbudilo mezi respondenty zájem, návratnost byla stoprocentní a všechny dotazníky byly vyplněné. V této podkapitole se věnuji jednotlivým otázkám a vyhodnocení úspěšnosti odpovědí.

Otázka č. 1 směřovala k provedení identifikace respondentů.

Sociologického šetření se zúčastnilo 100 respondentů ve věkové kategorii 17 – 20 let. Z odborného učiliště to byli muži, gymnázium bylo zastoupeno muži i ženami.

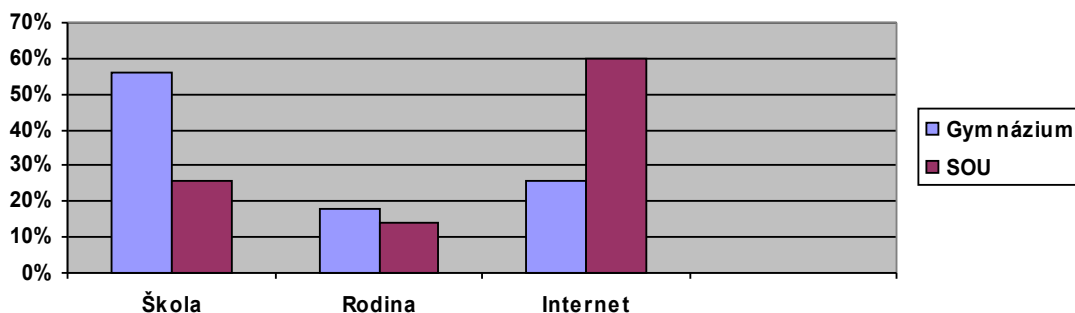
Otázka č. 2 *Kdo má podle Vašeho názoru největší podíl na zvyšování úrovně Vašeho právního vědomí.* Respondentům byly nabídnuty tři možnosti. Škola, rodina a média /internet, televize/.

Tabulka č. 1

	Gymnázium		SOU	
	Počet studentů	Vyjádření v %	Počet studentů	Vyjádření v %
Škola	28	56%	13	26%
Rodina	9	18 %	7	14%
Internet tisk	13	26%	30	60%

Zde se projevily první rozdíly mezi respondenty. Podle studentů gymnázia má největší podíl škola, dále internet a až na třetím místě rodina. U studentů odborného učiliště byl na prvním místě internet, následovala škola a na posledním místě byla rodina. Rozdíl jistě vyplývá i z větší nabídky témat při výuce práva na gymnáziu.

Graf č. 1

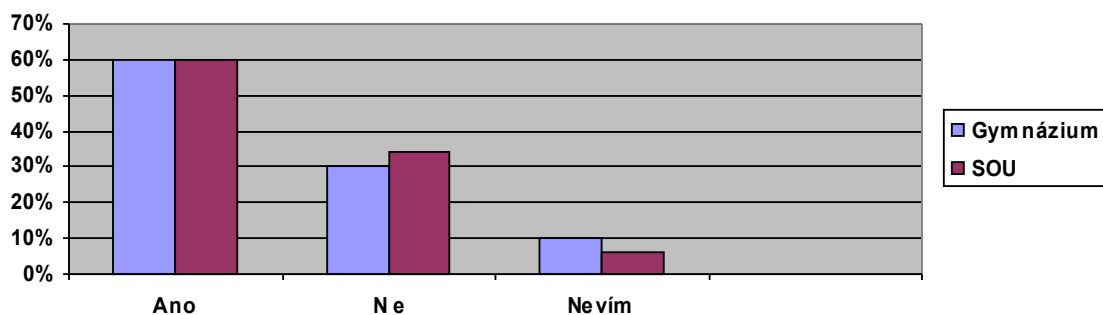
Otázka č. 3 *Mělo by být právo dodržováno, i když cítíte, že je nespravedlivé?*

Otázka směřovala k zjištění mínění respondentů o právu. Inspirací pro její položení mi byly dánské, norské a polské empirické podklady. Za jeden z důležitých faktorů, který ovlivňuje utváření právního vědomí a zejména postojů k právu je považováno i vzdělání, i když jeho vliv nepůsobí zcela jednoznačně. Získané poznatky z empirických studií prokázaly že úroveň vzdělání koreluje s důvěrou v právní systém.

Tabulka č. 2

	Gymnázium		SOU	
	Počet studentů	Vyjádření v %	Počet studentů	Vyjádření v %
Ano	30	60%	30	60%
Ne	15	30%	17	34%
Nevím	5	10%	3	6%

Graf č. 2

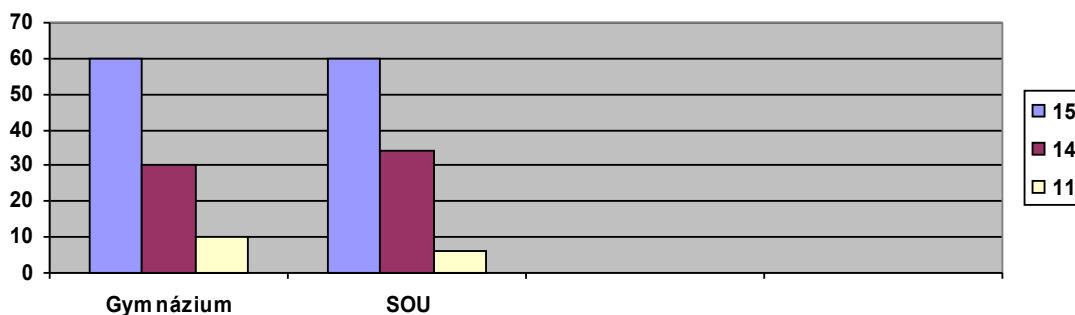
U této otázky, která může být vyjádřením důvěry v právní systém se prokázala vzácná shoda v případě akceptování platných norem. Můžeme se domnívat, že se právo stává vnitřně akceptovanou normou a hodnotou.

Otázka č. 4 *Jaká by podle Vás měla být stanovena věková hranice pro způsobilost nést odpovědnost za následky trestně právního jednání.*

Tabulka č. 3

Věková kategorie	Gymnázium		SOU	
	Počet respondentů	Vyjádření v %	Počet respondentů	Vyjádření v %
15 let	30	60%	30	60%
14 let	15	30%	17	34%
11 let	5	10 %	3	6%

Graf č. 3

K položení této otázky mě vedla novela trestního zákoníku, kterou byla věková hranice pro způsobilost nést odpovědnost za následky trestně právního jednání snížena na 14 let. K stanovení této hranice podle informace Ministerstva spravedlnosti přispěly z více než jedné třetiny názory veřejnosti. Studenti, jak je patrné z výše uvedené tabulky se přiklánějí k věkové hranici 15 let. U některých odpovědí byly uvedeny i názory respondentů, které lze přibližně shrnout do závěru, že věkovou hranici 11 a 14 let mají

spojenu s pojmem dětství, tedy skutečností, že děti si neuvědomují případné následky svého jednání.

Otázka č. 5 - občanské právo *Kdy nabývají fyzické osoby plné způsobilosti k právním úkonům.*

V tomto případě byly z nabízených možností správně dvě odpovědi.

Způsobilost k právním úkonům představuje způsobilost vlastními úkony nabývat práv a

povinností. Zákon ji přiznává dovršením věku 18 let , popř. uzavřením sňatku po dovršení 16 let.

Při vyhodnocování otázky mě překvapil poměrně nízký počet správných odpovědí. V případě studentů gymnázia bylo správných odpovědí pouze 5, což představuje 10% z celkového počtu. U studentů odborného učiliště správně odpověděl pouze jeden respondent, tedy 2% z celkového počtu. V tomto případě se zřejmě respondenti nezamýšleli nad položenou otázkou, ale jejich odpověď byla automatická.

Otázka č. 6 - ústavní právo. Svoboda pohybu patří mezi základní svobody každého jedince zaručené Listinou základních práv a svobod. Zákon připouští omezení této svobody, avšak pouze pro případ, kdy je takové omezení nevyhnutelné z hlediska

zajištění bezpečnosti státu, udržení veřejného pořádku, ochrany zdraví nebo ochrany práv a svobod druhých osob. Svoboda pohybu může být na vymezeném území omezena rovněž z důvodu zajištění ochrany přírody.

Z nabízených možností byly dvě správné odpovědi.

Na danou otázku odpovědělo správně 23 studentů gymnázia, což je 46% z celkového počtu respondentů, studenti odborného učiliště odpověděli správně v 11 případech, což je 22% z celkového počtu. Zde se projevil první markantnější rozdíl ve znalostech.

Otázka č. 7 – ústavní právo. Jedním z primárních znaků demokratického právního státu je mimo jiné i respektování zásady, že občanům je dovoleno vše, co jim není zákonem zakázáno, přičemž nesmí být nuceni činit to, co jim zákon výslovně neukládá. Tato zásada přitom úzce souvisí s požadavkem zachování právní jistoty, aby každý občan věděl, jaké chování je v souladu s právem, a jaké nikoliv, a že v podobné věci bude rozhodováno podle stejných principů. Správné byly dvě odpovědi.

Z vyhodnocení otázky je opět patrna vyšší znalost u studentů gymnázia, kdy správně odpovědělo 23 respondentů, tedy 46 %, u studentů odborného učiliště bylo 11 správných odpovědí, tedy 22%.

Otázka č. 8 – rodinné právo. Vyživovací povinnost. Zákon o rodině konstruuje vzájemnou vyživovací povinnost rodičů a dětí, která ze strany rodičů není omezena pouze dosažením zletilosti, nýbrž trvá do doby, dokud dítě není schopno se samo živit. Naproti tomu vyživovací povinnost dětí vůči rodičům nastupuje v okamžiku, kdy jsou děti schopny se samy postarat o svoji výživu a rodiče tuto povinnost potřebují. Vzájemnou vyživovací povinnost mají rovněž manželé, přičemž rozvedený manžel, který není schopen se sám postarat o svoji výživu, např. pro vážný zdravotní stav, může od bývalého manžela požadovat poskytnutí příspěvku na přiměřenou výživu a to podle jeho schopností, možností a majetkových poměrů.

V tomto případě měly být označeny všechny odpovědi jako správné.

Vyhodnocení této otázky u mě vyvolalo největší překvapení , a zároveň i úvahy nad správností její konstrukce. Jak bylo výše uvedeno, všechny odpovědi byly správně.

Ze studentů gymnázia správně na otázku odpovědělo pouze 5 studentů, což je 10 % z celkového počtu. U studentů středního odborného učiliště neodpověděl správně ani jeden student. Většina respondentů se domnívá, že vyživovací povinnost mají pouze rodiče vůči dětem.

Otázka č. 9 – občanské právo. Dědictví. Jestliže zůstavitel nezanechal platnou závěť a zároveň zde není ani žádná osoba, která by dědictví nabyla v souladu s rozvržením jednotlivých dědických skupin, případně dědictví na základě zákona státu.

U této otázky dosáhli studenti gymnázia 100% úspěšnosti, správně odpověděli všichni studenti. Dobrý výsledek jsem zaznamenala i u studentů odborného učiliště, kde správně odpovědělo 42 studentů, tedy 84% dotazovaných.

Otázka č. 10 – pracovní právo. Vznik pracovního poměru. Podle platné právní úpravy lze pracovní poměr založit pracovní smlouvou, volbou nebo jmenováním.

Naproti tomu dohoda o provedení práce a dohoda o pracovní činnosti představují tzv. dohody o pracích konaných mimo pracovní poměr, z čehož je zřejmé, že jimi pracovní poměr založit nelze.

U této otázky opět poklesla úspěšnost ve správných odpovědích v obou středoškolských zařízeních. Studenti gymnázia odpověděli správně pouze v 8 případech, což je 16% úspěšnost. Ze studentů odborného učiliště odpověděli správně pouze dva, tedy 4 % souboru.

Otázka č. 11 - pracovní právo. Ukončení pracovního poměru. Dohoda a výpověď daná zaměstnavatelem či zaměstnancem představují možné způsoby rozvázání pracovního poměru, na jejichž základě dochází k ukončení pracovněprávního vztahu. Pracovní poměr vždy končí rovněž smrtí zaměstnance, neboť práva a povinnosti tvořící obsah pracovně právního vztahu jsou vázána striktně na jeho osobu a nelze je tedy převést na jiný subjekt. Naproti tomu smrt fyzické osoby či zrušení právnické osoby jako zaměstnavatele nemusí vždy vyvolat ukončení pracovního poměru, neboť práva a povinnosti zaměstnavatele plynoucí z pracovněprávního vztahu může převzít jiný zaměstnavatel, který bude v dané činnosti pokračovat.

U této otázky byly z nabízených možností správné tři odpovědi.

Studenti gymnázia odpověděli správně v nadpoloviční většině, 38 správných odpovědí představuje 76% z celkového počtu respondentů. U studentů odborného učiliště jsem zaznamenala 14 správných odpovědí, tedy 28% z celkového počtu respondentů.

Otázka č. 12 – trestní právo. Zákonná konstrukce trestného činu nedovolené výroby a držení omamných a psychotropních látek a jedů zahrnuje nejrůznější formy jednání pachatele a to od vyrobení, dovezení, vyvezení, převezení, nabízení, zprostředkování, prodeje nebo jiného způsobu opatření, jakož i přechovávání omamné nebo psychotropní látky a jedu. Uvedeného jednání se přitom pachatel dopouští nikoli pro vlastní potřebu, ale ve vztahu k jiné osobě, jíž látku opatřuje. Výjimku tvoří alkohol, který je upraven samostatně.

V této otázce se projevila shoda ve správných odpovědích. Trestní právo zřejmě představuje nejsledovanější a nejvíce prezentovanou oblast práva. Studenti gymnázia odpověděli správně v 19 případech, což je 38%, studenti odborného učiliště v 18 případech, což představuje 36% z celkového počtu.

Otázka č. 13 – trestní právo. Provinění. Přijetí zákona o soudnictví ve věcech mládeže přineslo mimo jiné o změnu užívané terminologie, kdy se trestné činy páchané mladistvými, tj. osobami, které v době spáchání činu dovršily 15 rok věku, ale nepřekročily 18 rok věku, označují jako provinění.

Otázkou jsem chtěla zjistit, co si respondenti představují pod pojmem provinění. Výsledky jsou následující: studenti gymnázia 20 správných odpovědí, tedy 40%. Studenti odborného učiliště 4 správné odpovědi, tedy 8 %.

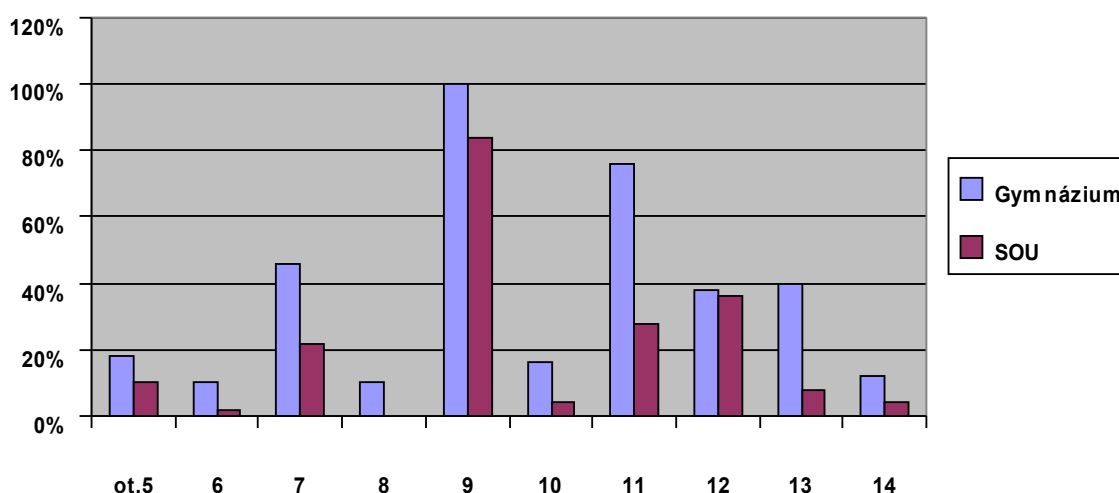
Otázka č. 14 – správní právo. Účastník správního řízení. Účastníkem správního řízení jsou osoby, o jejichž právech , oprávněných zájmech nebo povinnostech se má v řízení jednat, stejně jako osoby, jejichž práva, oprávněné zájmy nebo povinnosti mohou být vydaným rozhodnutím správního orgánu přímo dotčeny. Jednotlivé normy správního práva přitom stanoví zvláštní terminologii užívanou k označení účastníků daného typu správního řízení. Naproti tomu označení žalobce, žalovaný, obžalovaný jsou vyhrazena výlučně účastníkům příslušného typu soudního řízení.

Cílem této otázky bylo zjistit, zda mají respondenti představu o tom, co řeší správní řízení. Při vyhodnocení mě překvapil nízký počet správných odpovědí. Ze studentů gymnázia správně odpovědělo 6 respondentů, tedy 12%,

ze studentů odborného učiliště 2 studenti, tedy 4 % z celkového souboru.

Pro lepší přehled a komparaci výsledků dotazníku uvádím souhrnný graf, který znázorňuje rozdíly v odpovědích respondentů. Zaznamenány jsou otázky 5 až 14, tedy ty, které prokazovaly znalost příslušných právních norem.

Graf č. 4

Z grafu je patrné, že hypotéza o vyšší úrovni právního vědomí studentů gymnázia byla verifikována. I přes tento závěr nepovažuji výsledek sociologického šetření za zcela uspokojivý. Zadané otázky jsem považovala za praktické, týkající se každodenního života dotazovaných, předpokládala jsem větší počet správných odpovědí.

Závěr

Ve své bakalářské práci se zabývám problematikou právního vědomí, které si podle mého názoru zaslouhuje větší pozornost, než jaké je jí věnováno. Skutečností je, že kategorie právní vědomí je kategorií s ne zcela přesnými hranicemi, je obtížně měřitelná a poznatelná. Rozvinutost právního vědomí ovšem určuje efektivnost právního státu.

Výzkumy společenských názorů ve vztahu k právu, společenského hodnocení platného práva i názorů *de lege ferenda* jsou ukazatelem stavu společenského vědomí, možností akceptace právních úprav.

Teoretická část práce se zabývá v první kapitole normativními systémy ve společnosti, se zaměřením na význam práva, vztahu práva, morálky, spravedlnosti. Druhá kapitola je věnována právnímu vědomí. Třetí kapitola je zaměřena na Rámcové vzdělávací programy. Praktická část práce je věnována sociologickému šetření a analýze jeho výsledků.

Za jeden z faktorů ovlivňujících úroveň právního vědomí považuji i vzdělání. Svě sociologické šetření jsem zaměřila na zjištění úrovně právního vědomí studentů středních škol v regionu Pardubice. Cílovou skupinou se stali studenti gymnázia, tedy školského zařízení poskytujícího všeobecné vzdělání a středního odborného učiliště, u kterých jsem zjišťovala úroveň znalosti právních norem a následně provedla komparaci zjištěných výsledků. Cílem práce byla verifikace hypotézy, že úroveň právního vědomí studentů gymnázia je vyšší než úroveň právního vědomí studentů odborného učiliště.

V zájmu dosažení co nejvyšší míry efektivnosti jsem zvolila metodu dotazníku s následnou analýzou odpovědí. Otázky jsem vybírala z právních odvětví, jejichž výuka je zařazena do vzdělávacího obsahu na obou školách. Převážně se, dle mého názoru, jednalo o otázky praktické, týkající se každodenního života dotazovaných. K práci jsem přistupovala s tím, že posbíraná data nebudou úplně relevantní z hlediska všech studentů středních škol v České republice, přesto se domnívám, že výsledky by mohly mít význam například na regionální úrovni.

Informace o stavu právního vědomí, resp. znalosti práva respondenty by mohly být východiskem úvah o obsahu výuky práva na střední škole.

Vyhodnocení dotazníkového šetření verifikovalo hypotézu o vyšší úrovni právního vědomí studentů gymnázia, přesto se mi dosažené výsledky nejeví uspokojivé. U studentů jsem předpokládala vyšší míru znalostí.

Práce pro mě byla přínosná, umožnila mi získat mnoho nových informací a dovedností. Předpokládám, že by mohla být přínosná i pro někoho, kdo se bude zabývat stejným tématem v budoucnu.

Resumé

Kategorií, kterou se tato práce zabývá je právní vědomí. Cílem je komparace úrovně právního vědomí studentů gymnázia a středního odborného učiliště a verifikace hypotézy a vyšší úrovní právního vědomí studentů gymnázia.

Je rozdělena dvou částí, teoretické a praktické. Teoretická část , která je rozdělena do tří kapitol je zaměřena na právo , které je nenahraditelným sociálním fenoménem a stěžejním prostředkem regulace společnosti. Další podkapitoly jsou věnovány vztahu práva a morálky, spravedlnosti. Druhá kapitola je věnována právnímu vědomí, objasnění pojmu a jeho struktury .

Třetí kapitola je věnována novým kurikulárním dokumentům ve vzdělávací soustavě. Stručně přibližuje obsah Rámcových vzdělávacích programů, zařazení výuky práva do vzdělávacích obsahů a vysvětlení nových pojmů

Praktická část práce je věnována sociologickému šetření úrovně znalostí studentů vybraných středních škol a komparaci výsledků. Pro přehlednost jsou v práci uvedeny názorné grafy.

Anotace

Ve své bakalářské práci jsem se zaměřila na úroveň právního vědomí studentů středních škol a jejich komparaci. Teoretická část je věnována normativním systémům ve společnosti, praktická část sociologickému šetření úrovně právního vědomí a analýze výsledků.

Annotation

My thesis is focused on comparison of legal conscience of grammar school students. The theoretical part describes normative systems in community; the practical part contains a sociological research of the level of legal conscience and the analysis of the results.

Klíčová slova

Právo, právní vědomí, morálka, spravedlnost, Rámcové vzdělávací programy.

Key word

Law, legal conscience, morals, justice, Framing education programmes

Seznam literatury

BOGUSZAK, J., ČAPEK, J., GERLOCH, A. *Teorie práva*. Praha : Eurolex Bohemia. ISBN 80-86432-13-0

FULLER, L.L. *Morálka práva*. Praha: OIKOYMENH 1998, 2. opravené vydání, přeložil Jiří Přibáň. ISBN 80-86005-65-8

GERLOCH, A. *Teorie práva*. Plzeň: A. Čeněk 2001. ISBN 80-86473-04

HART, H.L.A. *Pojem práva*. Praha: Prostor 2004. ISBN 80-7260-103-2

HARVÁNEK, J. a kol. *Právní teorie*. IURIDICA BRUNESIA 1995. ISBN 80-85904-23-6

KNAPP, V. *Teorie práva*. Praha: C.H.Beck 1995. ISBN 80-7179-028-1

KNAPP, V. *Tvorba práva a její současné problémy*. Praha: Linde 1998. ISBN 80-7201-140-5

KNAPP, V. *Velké právní systémy*. Praha: C.H.Beck 1996. ISBN 80-7179-089

KUBŮ, L., HUNGR, P., OSINA, P. *Teorie práva*. Praha: Linde 2007

ISBN 978-80-7201-637-2

PODGÓRECKI, A. *Sociologie práva*. Přeložili Dr. Z.Kryštůfek Csc. a E.Rýznarová, Praha: Svoboda 1966

ŠÍMA, A., SUK, M. *Základy práva pro střední a vyšší odborné školy*, C.H.Beck 2006. ISBN 80-71-79-500-3

VEČEŘA, M., URBANOVÁ, M. *Sociologie práva*. Plzeň: Aleš Čeněk 2006.

ISBN 80-86898-72-5

Internetové zdroje:

www.nuov.cz

www.rvp.cz

Přílohová část

Dotazník k výzkumu právního vědomí

Děkuji za Váš čas věnovaný vyplnění tohoto dotazníku.
Zjištěné informace budou použity pro vypracování bakalářské práce zabývající se komparací právního vědomí.
Žádné osobní informace nebudou zjišťovány

Věnujte, prosím, pozornost instrukcím:

- V dotazníku nevyplňujte jméno, ani jiné informace, které by mohly vést k Vaší identifikaci
- Při vyplňování pozorně čtěte otázku, **správných může být i několik odpovědí**
- Na otázku odpovídejte tak, že zaškrtněte podle Vás pravdivou nebo správnou odpověď
- Odpovědi nikde nezjišťujte, dotazník zjišťuje Vaše osobní názory
- Dotazník obsahuje 14 otázek, jeho vyplnění by Vám nemělo zabrat více než 25 min. času

1. Jste muž nebo žena

- a/ muž
- b/ žena

2. Kdo má, podle Vašeho názoru, největší podíl na zvyšování úrovně Vašeho právního vědomí?

- a/ Rodina
- b/ Škola
- c/ Internet, televize, tisk

3. Mělo by být právo dodržováno, i když cítíte, že je nespravedlivé?

- a/ ano
- b/ ne
- c/ nevím

4. Jaká by podle Vás měly být stanovena věková hranice pro způsobilost nést odpovědnost za následky trestně právního jednání /můžete uvést i důvod/?

- a/ 15 let
- b/ 14 let
- c/ 11 let

5. Fyzické osoby nabývají plné způsobilosti k právním úkonům

- a/ dosažením věku 18 let
- b/ dosažením věku 15 let
- c/ narozením

d/ uzavřením sňatku po dovršení 16 let

6. Svoboda pohybu

- a/ může být omezena z důvodu ochrany přírody
- b/ může být omezena pouze z důvodu udržení veřejného pořádku
- c/ nemůže být omezena
- d/ je zaručena

7. Každý občan

- a/ může činit jen to, co je zákonem výslovně dovoleno
- b/ může činit vše, co není zákone zakázáno
- c/ nesmí být nucen činit, co zákon neukládá

8. Vyživovací povinnost nemají

- a/ děti vůči rodičům
- b/ rozvedení manželé
- c/ rodiče ke zletilým dětem
- d/ manželé

9. Dědictví, které nezíská žádný dědic připadne

- a/ obci, kde měl zůstavitel poslední trvalý pobyt
- b/ státu
- c/ nikomu

10. Pracovní poměr lze založit

- a/ pracovní smlouvou, dohodou o provedení práce, dohodou o pracovní činnosti
- b/ volbou, jmenováním, dohodou o pracovní činnosti
- c/ jmenováním, pracovní smlouvou, dohodou o provedení práce
- d/ jmenováním, volbou, pracovní smlouvou

11. Pracovní poměr vždy končí

- a/ dohodou
- b/ smrtí zaměstnavatele
- c/ výpovědí
- d/ jmenováním, volbou, pracovní smlouvou

12. Trestného činu nedovolené výroby a držení omamných a psychotropních látek a jedů se dopustí ten

- a/ kdo jinému neoprávněně zprostředkuje přípravek obsahující omamnou látku
- b/ kdo jinému prodá přípravek obsahující psychotropní látku
- c/ kdo svádí jiného ke zneužívání jiné návykové látky než alkoholu

13. Proviněním je

- a/ trestný čin, který spáchala osoba mladší 18 let
- b/ trestný čin, který spáchala osoba mladší 15 let
- c/ trestný čin, který spáchal mladistvý
- d/ přestupek, který spáchala osoba mladší 16 let

14. Účastníkem správního řízení není

a/ obžalovaný

b/ žalobce a žalovaný

c/ ten, o jehož právech a povinnostech má být v řízení rozhodováno

d/ ten, jehož práva a povinnosti a právem chráněné zájmy mohou být rozhodnutím přímo dotčeny